

Հակոբ Սեպեճյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԱՃՈՂ ՄՈՆԵԻՆԴԸ
Conium maculatum L.

Հին և նոր հայ դրականության մեջ *Conium maculatum*-ը կոչվում է մոլեխիմո, խնդակոք, խնդամոլի, կոնիոն, երբեմն շալֆարաճ արաբերեն բառը:

Մոլեխիմոյը հովանոցավորների ընտանիքին պատկանող մի երկամյա խոտաբույս է, ուղղաձիգ, 1—2 մետր բարձրությամբ, լերկ և սնամեջ ցողունով, փարթամ և բազմաճյուղ: Ցողունի վրա գոյանում են գինեգույն կարմիր բծեր, որոնք ավելի ակնհայտ են լինում արևակողմը: Մուգ կանաչ տերևները ցողունի վրա հաջորդական են, խիստ կտրատված, սրածայր սեղմնաներով: Ծաղիկները սպիտակ են, խմբված բարդ հովանոցներով, որոնց հիմքում դասվում են դեպի ցած կախված կարճ, բարակ և եռանկյուն ծածկոց տերեխիկներ: Պտուղը գնդաձև է, մի փոքր երկարավուն, կանաչորակ, իրար մոտեցող եղբերով, մոտավորապես 3 մմ. լայնությամբ, աջ ու ձախ դարձած երկու կախ կիսաերակ: Նրա լայնակի կտրվածքի վրա երևում են երկու խոռոչիկները, որոնց միջապատը որոշ չափով մղված է դեպի խոռոչիկները: Պտղի արտաքին մաշկը խորդ ու բորդ է, ավելի ճիշտ ատամնավոր և ալիքավոր:

Մոլեխիմոյն աճում է աղբոս և սավերոտ հողերում, ինչպես Հայաստանում, նույնպես և երկրագնդի շատ վայրերում: Արմատը մեծ է, իլիկաձև, փափուկ և սպիտակ: Անփորձները շփոթում են նման արմատ ունեցող այլ բույսերի հետ, որը հաճախ թունավորման տեղիք է տալիս: Բույսի բոլոր մասերը թե թարմ և թե չորացած վիճակում ձեռքի մեջ շփելիս արձակում են անախորժ հոտ՝ նման մկնահոտի:

Մի շարք բույսեր բավականին նման են մոլեխիմոյին, կամ ըստ քիմիզմի և կամ մորֆոլոգիական տեսակետից: Քիմիզմի տեսակետից մոլեխիմոյին նման են մեզ մոտ և ուրիշ երկրներում աճող փոքր մոլեխիմոյը կամ շան մաղդանոսը *Aethusa cynapium*, ջրային մոլեխիմոյը *Cicuta Virosa*: Այդ երեք բույսերն էլ պարունակում են մոտավոր կազմ ունեցող մի հեղուկ յուղային ալկալոյիդ *Conicin* կամ *cicutin* 0,01—0,05 տոկոս: Մոլեխիմոյին մորֆոլոգիապես փոքր ի շատե նման են մի շարք ուտելի խոտաբույսեր, ինչպես օրինակ պարսիզի մաղդանոսը, այսինքն ուտերեն պետրուկան (*Petroselinum sativum*), շուշան բանջարը կամ կրծմանդակը *Chaerophyllum bulbosum*, որի ուտելի պալարամատը մեզ մոտ կոչվում է ադոլ կամ խնդուղ, խախտուկը կամ իշուտուկը *Anthriscus nemeroso*: Կանգ չառնելով վերջիններիս տարբերիչ նկարագրության վրա, ասենք միայն, որ սրանք լրիվ կերպով չունեն այն քիմիական, մորֆոլոգիական և օրգանոլեպտիկ հատկությունները, ինչ ունի *Conium maculatum*-ը:

Հետաքրքրական է նաև իմանալ, թե ինչ տվյալներ կան մեր պատմական գրականության մեջ այդ բույսի մասին: Մոլեխինդի բուժիչ և թունավոր հատկության մասին երկար գրում է XV դարի հայ բժշկագետ Ամիրգովլաթը, նրանից հաջորդաբար առաջ այն մասին հիշատակում է Եզնիկ հայ փիլիսոփան, ցանկանալով ապացուցել, որ խիստ թունավոր բույսերն անգամ ունեն իրենց բուժիչ կողմերը: Նույն դարերի հայ մտավորականները լավ ճանաչում էին մոլեխինդը, ինչպես, օրինակ, պատմագիր Մովսես Խորենացին, որը հիշատակում է Աթենքում Սոկրատես փիլիսոփայի թունավորման դեպքը: Հիշվում է նույնպես Ոսկեբերանի Մեկնարանաբյանի նույն դարու հայերեն թարգմանության մեջ:

Մեր ժողովուրդը գիմագոդ անվան տակ գործ է ածում մի ուտելի բույս, որը մեր համոզմունքով *Conium maculatum* է. բնականաբար բույսի լատիներեն անունը կարգացող անհեթեթ սխալ պիտի համարի ուտելի գինաղոլը լծողել մի ստակալի թունավոր բույսի անվան հետ. բայց մենք համարձակվեցինք գինաղոլը որոշել այս լատին անվամբ 7 տարի շարունակ քննելուց և քննել տալուց հետո, բազմաթիվ անգամներ մենք ակնատես եղանք, թե ինչպես կանայք և երեխաները քաղում են գինաղոլը և ուտում. ինքս. նույնպես կերել եմ այդ «թունավոր» կոչված բույսը թե հում և թե թթու դրված վիճակում: Կերովականում, Լոռիում և Դիլիջանում հավաքել եմ այդ բույսի օրինակները և ստուգել տվել ընկ. ընկ. Ալ. Գ. Արարատյանին և Ա. Ա. Ֆյոդորովին, որոնք վերջի վերջո գտան, որ գինաղոլ կոչված ուտելի բանջարը իսկապես *Conium maculatum* է: Գինաղոլի համը և հոտը մի քիչ տարբեր է *Conium*-ից և անախորժ չէ: Լեռնային Ղարաբաղում գործածվող գինաղոլը *Anthriscus* չէ, ինչպես կարծել է ընկ. Պետրովը (Этноботаника Горного Карабаха), այլ իսկապես *Conium maculatum* է, այս սխալի պատճառը պարզ է, նախ հեղինակը չէր կարող հրկար տարբեր հետապնդել այս «չարաբաստիկ» խոտը, երկրորդ՝ գինաղոլը դեռ իր կատարյալ զարգացմանը չհասած չի կարելի տարբերել *Anthriscus nemerosa*-ից: Նույն սխալն է կատարել Գ. Գ. Յարոշենկոն, որը գինաղոլը *Anthriscus* անվան տակ ներկայացրել է Հ. Ս. Բուռնիսթյանին վիտամիններ որոնելու նպատակով:

1941 թվին Մարտունի մեկնած մի էքսպեդիցիայի ժամանակ Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի վիցե-պրեզիդենտ Վ. Հ. Գուլբանյանը և Բուսաբանական այգու դիրեկտոր Ե. Ս. Ղազարյանը խիստ հետաքրքրվել էին կոլխոզ շուկայում վաճառվող գինաղոլի գեղերով և փորձել էին ուտել գինաղոլի թթուն, հյուրընկալ մի տան մեջ, այն հարցմանը, թե «սա է իրոք գինաղոլը», նրանց հյուրընկալող տնտեսուհին պատասխանում է զրահան կերպով և ուշադրությունները հրավիրում «զոդերի» վրա գտնվող կարմիր բծերի վրա:

Ցանկալի է, որ մեր նախնական տվյալներից հետո մեր բուսաբանները մանրակրկիտ կերպով քննեն այդ բույսի տարրերիչ նշանները և գտնեն պարզվի, որ մեզ մոտ մոտ աճող *Conium*-ը նույնը չէ, ինչ որ հայտնի *Conium*-ն է և հարկ համարվի այն վերանվանել *Conium esculentum* (ուտելի մոլեխինդ):

Մեզ հետաքրքիր է նաև այն հարցը, թե Հայաստանի գինազողը չի պարունակում արդյոք Conicin կամ նմանօրինակ հերոյիկ ալկալոյիդներ, թեկուզ շատ չնչին տոկոս: Մենք այս փորձերը կատարել ենք մոտավորապես 100 գրամ կանաչ մասի վրա և ոչ մի կաթիլ ալկալոյիդ չենք նկատել, բայց տաս գրամ պտուղների (սերմերի) փորձարկման ժամանակ տեսել ենք մի փոքր պղտորութիւն և զգացել ենք մի ինչ որ անախորժ եթերային հոտ: Դիտողութիւնները ցույց են տալիս, որ գինազող ուտողները, առանձնապես շատ կուշտ ուտողները, զգում են իրենց մեջ մի ինչ որ անհանգստութիւն: Մարտունիում էքսպիգիցիայի հյուսկանալը այսպիսի մի հարցի պատասխանել է, որ գինազող շատ ուտողները խոր քուն են մտնում: Մի բասենցի մեծահասակ կին մեզ պատմել է, որ իրենք այդ բանջարին դիմել են ասում, որը ոչ հում վիճակում և ոչ էլ թթու դրած ուտելիս չեն եղել, որովհետև մարդու շնչոցում է, բայց եփելուց և ջուրը մղելուց հետո գործ են ածել, որպէս ախորժիկի կերակուր: Սովետական Ազգային հայերը սովոր չեն ուտել գինազողը, այնտեղ նրան անվանում են զիգանդ, որ նշանակում է գծիկեցող:

Դիմագող բառի ստուգադարանութիւնը նույնպէս զուրկ չէ հետաքրքրութիւնից. ծեր մարդիկ պատմում են, որ որոշ մարդիկ Հոռիում առանց գինազողի թթուի գինի չեն խմել: Հետաքրքրական է նույնպէս մեր Մատենադարանի 2594 համարի տակ գտնվող XVII դարում գրված մի ձեռագիր, որի Շավբարան (Մոլեխինդ) հատվածում կարգում ենք հետևյալ տողերը. «Եւսվարանը թաւնաւոր է... շատ գինի խմողներուն կօզտէ»:

Եվս մի հարց, արդյոք մի այլ երկրում նկատվել է Conium-ի կիրառումը, ոչ իբրև դեղ, այլ ուտելի կամ անվնաս բույս, այս հարցը քննելու համար հարկ եղավ փնտրումներ կատարել հին և նոր գրքերի մեջ և մեզ հաջողվեց գտնել որոշ ապացույցներ, որից հետո այլևս չի կարելի պնդել, թե անթույն Conium maculatum զուտ Հայաստանի էկոլոգիական պայմանների ստեղծումն է. ձեռք տակ կան երկու տպագիր ֆրագմենտներ, որոնք բավականին փաստ են ներկայացնում հարցի լուսաբանման համար: Ֆրանսիացի երկու պրոֆեսորներ՝ A. Rolet et D. Bouret երկասիրած «Բժշկական բույսեր» գրքի Conium-ի հատվածում ի միջի այլոց գրում են հետևյալը. «Conium maculatum-ը, երբ աճում է հարավային երկրներում, ավելի թունավոր է քան այնպիսիք, որոնք աճում են հյուսիսում, ասում են նույնպէս Շոտլանդիայում աճողը բոլորովին թույն չունի և բնակիչները ուտում են որպէս սալատ» և ավելացնում են թե սակայն այս հայտարարութիւնը կարող է ստուգման: Այժմ վստահ կարելի է ասել, որ այս հարցը այլևս կարող է ստուգման, քանի որ այդ բույսը անկասկածելի կերպով որպէս ուտելի բույս գործ է ածվում Սովետական Հայաստանի լեռնային շրջանների բնակչութեան կողմից: Այլևս առասպել չպետք է համարենք մի հին գրվածք ևս Conium-ի սննդանյութ լինելու մասին, որը Դ. Ալիշանը իր «Հայ Բուսակ» գրքի «Մոլեխինդ» հատվածի վերջում նշում է, թե XII դարի իտալացի տեղեկագիր Հովսեփ Բարբարո* կոչւում, որ

* Յովսեփ Բարբարո—հենց ինքն Josapha + Barbaro-ն է, ծնունդ է 1436—1494 թվականում Արևելքում, որպէս հյուպատոս Վենետիկի ռեսպուբլիկայի, գտնվել է Պարսկաստանում, Հնդկաստանում, և. Պոլսում և ավելի շատ Ղրիմ-Տանիայում (Աղով): Զանազան հոսքերով...

թափառկոտ Թաթարները այս խոտն կուտեն, եթե չուտեն, անթուրեն են կը մեռնեն։

Մեր այս ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ գինազողը կարող է ունենալ արտադրական նշանակություն, նախ Հայաստանի գինազողը պիտի ընդունել որպես սննդանյութ, և ինչպես հաստատել է Հ. Ս. Բու-նիաթյանը, հաբուստ վիտամինով. երկրորդ, Conium ի ներքին (ուտելով) կիրառումը տերապևտիկայում, զանազան դեղագործական գալենիկ ձևե-րով (pulvis tinctura extractum և այլն), որը այդ հեբոյիկ բույսից զգուշ մնալու պատճառով կանգ է առել XX դարում, կարելի կլինի վերականգ-նել հայկական Conium-ի շնորհիվ, գործածելով այն ինտեգրալ վիճակով (բոլոր մասերը միասին վերցրած), նման միջոցառումները կարող է համ-ընկնել կլասիկ բժշկության քոյմերը կամ սոկրիսմները քերականամբ կիրա-ռելու մեթոդի հետ, և ինչպես երևում է վերևում բերված մանրամասնու-թյուններից, մեր Conium-ը բացարձակորեն զուրկ չէ՝ ակտիվ նյու-թերից։

Ինչ վերաբերում է գինազողի թթվի գործածությանը, ապա պետք է զգուշացնել, որ նրանք, որոնք իրենց ծննդավայրում գործ են ածել գինա-զողը, մի այլ տեղ փոխադրվելիս չպետք է ձեռք տան այդ նոր բնակավայրի գինազողին, առանց հաստատապես իմանալու տեղական բնակիչներից, որ այն կարելի է ուտել։

Акоп Сепетчян

О произрастающем в Армении болиголове *Conium maculatum* L.

Резюме

В некоторых районах Армении местным населением, в числе многих дикорастущих растений, употребляется как овощ также растение из сем. зонтичных, под названием *гиназох*. При идентификации оказалось, что мы имеем дело с болиголовом—*Conium maculatum* L., считавшимся весьма ядовитым растением. Об этом растении пишут древние армянские историки и врачи: Возник в V веке, Амирдовлат в XV веке и другие. Они находят его ядовитым, но принимают также, что болиголов может быть использован во врачебных целях. В литературе приводится факт об использовании болиголова в пищу в Шотландии.

Наши анализы показали, что в траве местного болиголова нет алкалоидов, а в семенах—незначительное количество (легкое помутнение в пробирке).

Թյան մասին գրել է Անտոնին Մանուցյան, տիպ. Վենետիկ 1513 թ.—ընդ ուսումնասիրու-թյունը կոտարի է Բ. Սեփյանով. տես, Библиотека иностранных писателей о Рос-сии, СПб, 1836 г.